

DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana – DAVID, Jaroslav: OBRAZY Z CEST DO ZEMĚ SOVĚTŮ. ČESKÉ CESTOPISY DO SOVĚTSKÉHO RUSKA A SOVĚTSKÉHO SVAZU 1917 – 1968. Brno : Host – Ostrava : Ostravská univerzita, 2017. 255 s. Zuzana Kubusová

Autori monografie *Obrazy z cest do země Sovětů* s podtitulom *České cestopisy do Sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917 – 1968* pôsobia na Filozofickej fakulte Ostravskej univerzity – literárna vedkyňa Jana Davidová Glogarová sa venuje problematike politickej publicistiky a prepojeniam katolíckej literatúry s ideológiami 20. storočia, jazykovedec Jaroslav David sa špecializuje na výskum onomastiky, historickej lexikológie a sémantiky. Ich profesionálna orientácia (literárna história, kultúrna história, onomastika) ovplyvnila aj ráz ich spoločnej publikácie, ktorá síce vznikla na základe sklamaní z čítania reportážnej knihy Juliusa Fučíka *V zemi, kde zítra již znamená včera* (1932), ale produktivnosť otázok, ktoré nastoluje, ju robí nanajvýš príťažlivou.

Monografia pozostáva zo šiestich kapitol. Prvá kapitola je genologická, venuje sa žánrovej problematike cestopisu. Ťažiskové sú nasledujúce tri literárnohistorické kapitoly, ktoré mapujú tri etapy z dejín českých cestopisov do sovietskeho Ruska, s akcentom na kľúčové témy, autorské prístupy a mimoliterárne funkcie textov. Piata kapitola je lingvistická a zameriava sa na tematizáciu ruského jazyka v skúmaných cestopisoch. Záverečná šiesta kapitola prehľadne sumarizuje zistené skutočnosti a formuluje vedecké závery. Súčasťou publikácie je aj obrazová príloha, ktorá prostredníctvom obálok a ilustrácií jednotlivých knižných vydaní zachytáva dobovú vizuálnu stránku cestopisných titulov.

Autori už v úvode upozorňujú, že cieľom monografie nie je výskum cestopisu ako žánru, ani podrobný literárnohistorický rozbor vybraných diel či portréty jednotlivých tvorcov. V centre ich záujmu je zachytenie dobových predstáv československej spoločnosti o sovietskom Rusku a ich premeny v závislosti od politického a kultúrneho vývinu v 20. storočí. Tieto idey a mentálne procesy identifikujú na základe kritického čítania cestopisných textov stvárajúcich boľševické Rusko a Sovietsky zväz, napísaných českými autormi počas piatich politicky a udalostne turbulentných dekád 20. storočia (1917 – 1968). Už výber krajiny signalizuje úzke spojenie s ideologickou líniou, čo následne potvrdzuje aj koncentrácia na tzv. ideologický cestopis a otázky propagandy.

Pre analýzu cestopisov využívajú viaceré literárnohistorické a lingvistické prístupy, usilujúc sa identifikovať nielen zámery a tendencie, ktoré stáli v pozadí ich vzniku, ale aj tematické celky a myšlienkové oblasti podieľajúce sa na vnímaní krajiny a vytváraní jej literárneho obrazu. Ďalšou dôležitou výskumnou líniou je analýza jazykovej stránky cestopisov a interpretácia jazykových tém v spojitosti s dobovou ideológiou. V nadväznosti na metódy nového historizmu skúmajú znaky literárnej aj neliterárnej povahy ako odraz sociokultúrneho prostredia a ich vzájomnú interakciu – cieľom je postihnúť spoločných referenčných motívov. V súhrne kniha ukazuje, ako sa formovala

tradícia textov o sovietskom Rusku – v tomto zmysle ponúka plastický obraz českej recepcie Ruska vo vybranom období, jej rôzne vývinové etapy a transformácie.

Pramennou bázou monografie bol materiálový súbor sedemdesiatich dvoch knižne vydaných cestopisov od českých autorov zjednotených tematizovaným prostredím a špecifikovaných dobou vzniku. Prirodzene, je to len výskumná vzorka, ktorá však postačuje a je tiež dostatočne rôznorodá – obsahuje totiž viaceré žánrové formy cestopisnej literatúry aj odlišné typy vydaní: cestopisné denníky, knihy reportáží, literárne štylizované správy z ciest, obrazové publikácie, legionárske cestopisy, preklady autorov z okruhu pražskej nemeckej literatúry. Rovnako rôznorodí sú zaradení autori, pričom ich odlišnosť je takpovediac viacúrovňová: na línii ideového zamerania (pro-sovietske, resp. anti-sovietske názory), politických a záujmových preferencií (ľavicová i neľavicová orientácia) či cestovateľských očakávaní (sympatie, antipatie, turistická zvedavosť, pocit sviatočnosti z cesty do obdivovanej krajiny, kritická skepsa a pod.). Okrem individuálnych autorov (napr. Marie Pujmanová, Marie Majerová, Ivan Olbracht, Julius Fučík, František Kubka, T. Svatoopluk) sú zastúpené tiež autorské dvojice (napr. Zdeněk Noháč a Stanislav Oborský).

Kniha prostredníctvom hybridného žánru cestopisu reflektuje problematiku prepájania literatúry a propagandy. Cez tematickú štruktúru textov ukazuje, ako sa posilňoval agitáčný charakter cestopisov, ako sa obraz života v Sovietskom zväze účelovo stereotypizoval. Autori si kladú otázku, do akej miery je možné dané cestopisy chápať ako historické prameňe a relevantné zdroje informácií. K obrazom krajiny pristupujú ako k ideovým konštruktom – v rámci imagologickej perspektívy ich nehodnotia podľa estetickéj účinnosti, ale ako prvky istej hierarchizovanej štruktúry. Tú rekonštruujú na základe kľúčových, opakujúcich sa tematických okruhov, ktoré sledujú počas všetkých troch vývinových etáp. Takto sa sústredili napr. na témy ako cestovanie (vrátane príprav na cestu, spôsobu dopravy aj výkladu

momentu prechodu hranice ako istého symbolického aktu), zobrazenie Sovietskeho zväzu ako utopického sveta (zasľúbenej krajiny, symbolu šťastnej budúcnosti), vzťahy Sovietskeho zväzu s inými štátmi (v širšom význame na línii Východ – Západ, na dvojstrannej úrovni cez tému československo-sovietskej družby), kult osobnosti (Lenin, Stalin), mestá a stavby komunizmu (moskovské metro, ikonické stalinské výškové budovy, priehrady, elektrárne), prejavy propagandy, mýtus práce, ľudia v Sovietskom zväze, sociálne premeny, hospodársky a technický rozvoj, aspekt času (porovnávanie prítomnosti s minulosťou a vízie budúcnosti).

Od druhej polovice tridsiatych rokov 20. storočia sa leitmotívom českých cestopisov do Sovietskeho zväzu stala jeho prezentácia ako úspešne realizovaného utopického projektu. Samostatným motivickým prvkom bol ideál sovietskeho človeka. Častým postupom bolo porovnávanie súvekej československej a sovietskej reality, aj s pripomínaním etnicko-jazykovej a kultúrnej spolupatričnosti, ktorá časom prerastala do obrazu priam pokrvnej spriaznenosti. Obraz sovietskej reality sa výrazne monumentalizoval. Do registra stereotypných obrazov patrili napr. emočné naladenie a prežívanie skúseností a dojmov z ciest, kult rúk, ideál otcov národa a národných hrdinov (na československej strane kult J. Fučíka), ideológia kolektivismu (hoci aj s uvedením si istej patologickosti jeho prejavov), agitáčné heslá, skratky.

Kým v ranom období dvadsiatych rokov sa dalo cestovať ešte aj individuálne, neskôr išlo výhradne o agentúrne organizované zájazdy alebo o cesty na základe pozvania rôznych profesijných organizácií (zjazdy spisovateľov, kultúrne festivaly, oficiálne oslavy). Návštevníci poväčšine absolvovali rovnaké trasy a navštevovali totožné miesta, ideologicky preverené a zo strany sovietskeho štátu aktívne využívané na propagandistické ciele. Agitáciou ovplyvnené predstavy si však cestovatelia prinášali už z domáceho prostredia, takže plne na mieste je otázka, aká vôbec môže byť referenčná autenticita ich ideologicky zaťažených obrazov navští-

180 venej krajiny. K zmene „trasovania“ a zároveň tiež k zmene cieľa cesty dochádza až neskôr, v šesťdesiatych rokoch, a týka sa napr. geologických, športových či prírodovedných výprav, čím sa zásadne oslabuje prvok ideologickosti, no istý ideologický charakter si cestopisy (aj tie tzv. prírodné) zachovávali naďalej.

Zvolený časový úsek 1917 – 1968 autori rozdelili na tri menšie celky, ilustrujúce nielen kľúčové etapy vývinu vybraného žánrového variantu (cestopisy do sovietskeho Ruska a Sovietskeho zväzu) v rámci dejín českej literatúry 20. storočia, ale aj premeny jeho funkčného modelu, najmä v prepojení s dobovou politikou a kultúrnou situáciou a súvekými ideológiami: 1. *Obrazy z cest do Sovětského svazu mezi dvěma světovými válkami (1917 – 1938) – mezi včerejškem a zítřkem, peklem a rájem*; 2. *Obrazy z cest do Sovětského svazu 1945 – 1956 – v říši Stalinově*; 3. *Obrazy z cest do Sovětského svazu v šedesátých letech – cesty za exotikou a dobrodružstvím*. V tomto rozdelení sa odrážajú nielen odlišné podoby medzištátnych vzťahov medzi Československom a Sovietskym zväzom, ale aj celkové naladenie československej verejnosti voči sovietskym témam. Jednotlivé etapy zachytávajú aj súveký technický rozvoj, napr. cez preferované dobové dopravné prostriedky (od vlaku cez lietadlo po osobný automobil), čo sa odrazilo i v názvoch príslušných podkapitol.

Jednotlivé časti dôkladne opisujú situáciu a dynamiku daných období. Cieľom cestovateľov, medzi ktorými boli nielen kultúrni pracovníci (novinári, výtvarníci, filmári, spisovatelia), ale tiež politici, vedci a takisto aj robotníci, bolo primárne preskúmať a zaznamenať podmienky vytvorené novým systémom. K tejto motivácii sa pripájala túžba spoznať sovietskeho človeka a predstaviť ho domácomu čitateľovi v jeho jednoduchosti a morálnej čistote. Autori cestopisov chceli prostredníctvom svojich textov nielen priniesť vlastný pohľad na vzdialenú krajinu, ale tiež poukázať na pokrovový charakter sovietskeho ľudu a jeho prácu, ukázať morálny ideál človeka zajtrajška. Iným dôležitým tematickým a výstavbovým prvkom bol motív etnickej (slovanskej) spolupatričnosti

československého a sovietskeho ľudu. Prítomné bolo aj zdôrazňovanie zodpovednosti a záväzku voči „staršiemu“ či „väčšiemu“ bratovi.

Prvá kapitola, ťažiskovo približujúca medzivojnové obdobie (1917 – 1938), opisuje myšlienkový zápas ľavicových autorov vyzdvihujúcich silu rodiaceho sa systému budúcnosti a autorov z iných ideových táborov (pravica, politický stred, konzervatívne krídlo), ktorí zas kritizovali jeho iluzívny charakter, i keď táto tendencia bola okrajová. Neľavicoví českí autori sa snažili zorientovať v neprehľadnej politickej situácii dvadsiatych rokov 20. storočia a nevyvodzovať závery voči komunistickému režimu, k čomu ich viedli aj obavy zo šíriaceho sa fašizmu. Prípadné prvotné sklamanie ľavicových autorov zo šedej reality nového sveta bolo ospravedlňované príslubom budúceho raja.

Druhá kapitola zachytáva ďalšie premeny v zobrazovaní Sovietskeho zväzu, keď sa obraz krajiny výrazne prekrýval s obrazmi jej zakladateľov a vodcov Lenina a Stalina, vystupujúcich v rôznych symbolických významoch. Časovými medzníkmi tejto časti, v ktorej autori pracovali so vzorkou dvadsiatich dvoch cestopisov, sú koniec druhej svetovej vojny v roku 1945 a prelomový XX. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1956, na ktorom – tri roky po Stalinovej smrti – predniesol Nikita Chruščov kritický prejav odmietajúci kult osobnosti. Rok 1945 bol v dobovej literatúre prezentovaný ako rok nového začiatku. Postupne začali prevažovať agitačne ladené cestopisy poznačené nekritickým obdivom k Sovietskemu zväzu ako k mocnému ochrancovi. Po komunistickom prevrate v Československu vo februári 1948 sa radikálne zmenil ideový obsah cestopisných textov: úplne absentujú prvky spochybňujúce sovietsky aj domáci československý režim. Vo všeobecnosti v tomto čase prevažovali štylizované a výchovne ladené texty, s apelom na československých čitateľov nesklamať „veľkého brata“.

Pre charakteristiku obdobia rokov 1956 – 1968 autori spracovali súbor pätnástich cestopisných textov. Od konca päťdesiatych rokov z textov mizne nutnosť boja za komunizmus, pretože ten sa už vnímal ako prirodzená

súčasť života. Postupne dochádza k odklonu od kolektivismu k individuálnym cestovateľským preferenciám poznačených túžbou po dobrodružstve a poznávaní aj odľahlých (ázijských) častí krajiny, jej prírodných krás. Pri obraze prírody však často ide o obrazy jej spútania a využitia pre potreby ľudí.

Posledná kapitola má jazykovedný ráz, venuje sa tematizácii ruského jazyka v analyzovaných textoch, opäť so zameraním na vzťah k ideologickým obsahom (zaznamenáva sémantické posuny a zneužívanie jazyka na propagandistické ciele). Približuje onomastické, antroponymické a typologické zaujímavosti (napr. etymologizácia mien: Vil – V. I. Lenin, Markslen – spojenie mien Marx a Lenin; zmeny zemepisných názvov; používanie početných skratiek ako charakteristický znak jazyka novej, socialistickej epochy).

Monografia Jany Davidovej Glogarovej a Jaroslava Davida *Obrazy z cest do země Sovětů* sleduje využitie cestopisnej literatúry na účely šírenia propagandy. Produktivnosť výskumu diskurzov súvisiacich s touto témou dokladá aj skutočnosť, že v rovnakom roku ako ich kniha vyšla v pražskom vydavateľstve *Prostor* antológia *Cesty do utopie* s podtitulom *Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*, autorsky a edične pripravená trojicou bádateľov z oblasti rusistiky a histórie Kateřinou Šimovou, Danielou Kolenovskou a Milanom Drápalom. Vďaka súbežnému času vydania a čiastočnej obsahovej komplementarite oboch titulov tak majú odborná aj širšia kultúrna verejnosť možnosť naozaj dôkladného vhlbenia sa do danej problematiky.

Mgr. Zuzana Kubusová
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: zuzana.kubus@gmail.com